

לשוננו לעם

עורכים: ע' איתן ומ' מדן

מתוך

כרך יח, תשכ"ז

האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

על שם-הפעולה העברי

א

צורות רבות לו לשם-הפעולה העברי. המבחר העשיר ביותר של משקלי שם-הפעולה מצוי בבניין קל; ואילו בשאר הבניינים יש רק צורה אחת או שתיים לשם-הפעולה. מבחינה זו דומה העברית להפליא לערבית; גם בה ישנם שמות פעולה קבוצים בכל הבניינים הנגזרים, בעוד שלבניין הראשון ישנן צורות אחדות, מתחלפות.

ב"קל" המשקל השכיח ביותר הוא קְטִילָה, אך עֶה־פ־עשויה להיות מונעת גם בכל התנועות האחרות: קְטָלָה, קְטִלָה, קְטֹלָה, קְטֻלָה (או קְטוּלָה). כמו־כן ישנם כמה משקלים אחרים, יותר נדירים: קְטִלָה, קְטוּל, קְטֻלֹן (קְטֻלֹן), מְקַטֵּל, אולי קְטִילֹת ועוד.

נרשום כאן דוגמאות אחדות למשקלים השונים:

קְטִילָה: שמירה, אכילה, קשירה, נטיה (מגזרת ל־י) ועוד הרבה.

קְטִלָה: גובה, שרפה, שאלה, אספה, בררה ועוד

קְטָלָה: ברכה, דאגה, דרשה, זעקה, שגה וכו'

קְטֹלָה (קְטוּלָה): גאלה, חנכה, ישועה, נבואה, פעלה וכיו"ב

קְטֻלָה: בשורה, עבודה, וכנראה גם בכורה, חגורה, סחורה

קְטֻלָה: טרחה, יראה, קנאה, שנאה, שכחה

קְטוּל: צחוק, שחוק, שכול

קְטֻלֹן (קְטֻלֹן): כְּשֻׁלֹן, פְּרֻעֹן, פְּתֻרֹן, שְׁטָפֹן

מְקַטֵּל: משחק, מבטא, מַאֲבָק

קְטִילוֹת: במשקל זה ידועות לי שלושי דוגמאות של שם-פעולה,
ולא כולן ודאיות:

שְׁפִיכוֹת (דמים); כך רגילים לקרוא. אך הקריאה אינה
בטוחה. אפשר שקראו (וכתבו) שְׁפִיכַת-דמים או שְׁפִיכוֹת-
דמים (ר' מילון בן-יהודה!).

גְּמִילוֹת (חסדים): גם קריאה זו אינה בטוחה לגמרי. גם פה
ייתכן, שהקריאה המקורית היא גְּמִילוֹת-חסדים או גְּמִילַת-
חסדים.

מְסִירוֹת: זו כנראה קריאה ודאית במקורות. התיבה משמשת
גם במשמע מלשונות וגם בצירוף מְסִירוֹת-גִּפְשׁ.

מכל-מקום, המשקל "קְטִילוֹת" כשם-פעולה נדיר הוא.
בימינו הוא משמש לציון מצב או תכונה, כגון: נתינות,
כפיפות, בטיחות וכיו"ב.

יש גם משקלים נוספים, המשמשים לעתים כשמות-פעולה,
כמו קָטַל, קָטְלָה, תְּקַטֹּל ועוד.

לא-פעם שוקלת הלשון שני משקלים (או יותר) של שם-
פעולה משורש אחד, והיא מנצלתם לשם בידול משמעות. כך
מבדילים בין שְׁאַלָה ובין שְׁאִילָה (במשמע שאילת ספרים וכדו');
בין אֶסְפָּה ובין אֶסִּיפָה (במשמ' מיתה, כך בתלמוד ובספרות
הפייטנים); בין גִּזְרָה ובין גִּזְיָרָה (במשמ' הכנת אריג לתפירה);
בין דְּרָשָׁה ובין דְּרִישָׁה; בין חֲנֻכָּה ובין חֲנִיכָה (מלה, שחודשה
בצבא, ומובנה פעולתו של החונך); בין טִיסָה ובין טִיס; בין שִׁיבָה
ובין תְּשׁוּבָה ובין שְׁבוּת (ר' להלן); בין קִימָה ובין תְּקוּמָה וכיו"ב.
משרשים אחדים קיים משקל אחד בלבד לשם-הפעולה,

1. [ויש עוד: טְבִיעוֹת-עֵין. — מב"א. ועוד: נְשִׂאוֹת כפיים.
— מ"מ.]

ואין אפשרות לשנותו: ברכה, בשורה, זָקָה, עבודה, שְׁנָאָה ועוד.
בגורת ע"ו (או ע"י) יש משקלים אחדים לשם הפעולה;
המשקל השכיח ביותר הוא קִילָה, ולידו יש עוד קִיל, קוֹלָה,
מְקוֹלָה, תְּקוֹלָה, קָלוֹת, קוֹל, מְקוֹל ועוד.

קִילָה: קימה, קינה, שיבה, שירה, שיחה, דיצה וכו'

קִיל: דיג, דיש, טיס

קוֹלָה: בושח, שובה, שומה

תְּקוֹלָה: תאוצה, תעופה, תקומה

מְקוֹלָה: מנוחה, מרוצה, משובה

קָלוֹת: שבות (התיבה אינה שכיחה בימינו, חוץ מהצירוף

"חוק-השבות")

קוֹל: חוב, צום

מְקוֹל: מצור, מצוק.

יש עוד כמה משקלים נדירים, כגון מְעוֹף, מְרוֹץ, גִּיל ועוד.

בבניין נפעל מצוי רק משקל אחד – הַקְטָלוֹת: הַמְנַעוֹת,
הַשְׁאָרוֹת (הַנִּפְשׁוֹת), הַפְּדָלוֹת, הַשְׁנוֹת, הַעֲנוֹת ועוד.

מן הראוי להזכיר בהקשר זה, כי חנוך ילון הציע לפני 45
שנה בקירוב² להרבות במשקלים אלה, כי הם חיוניים והכרחיים.
כך הציע לחדש: הַרְדָּמוֹת, הַעֲלָבוֹת, הַוָּלָדוֹת, הַפְּשָׁלוֹת, הַרְגָּעוֹת,
כדי לציין את הפעולה ואת התהליך, להבדיל מן התוצאה³.
אך חידושים אלה לא נקלטו בלשון.

2. החינוך ו, תרפ"ב–תרפ"ג, עמ' 208–211.

3. על היחסים בין התהליך ובין התוצאה ר' סדרת מאמרים

של אבא בנדויד, לל"ע תשט"ו ותשט"ז.

מגורת ע"ו נדירים הם הפעלים בנפעל; ושם-פעולה ידוע
 לִי רק מהשורש סוג-נסוג; וכאן גזרה הצורה נְסִיגָה, כאילו
 שורש נסג לפנינו. התיבה נְסִיגָה היא, לפי מיטב ידיעותיי,
 היחידה במשקל זה.

בבניין פיעל יש שני משקלים:

קטול: קָשׁוּט, דָּבֹר, שָׁעַר, זָרוּז, גָּלִי ועוד.
 קטלה: בָּקָשָׁה, כְּפָרָה, נִחָמָה, תִּקְנָה ועוד.
 ויש גם משקל נדיר יותר, קטלת (בְּקָרַת).

גם כאן ניצלה הלשון את ריבוי האפשרויות לשם בידול
 משמעות. יש הבדל בין בָּקוּשׁ ובין בָּקָשָׁה; בין כָּפֹר (יום-
 הכיפורים) ובין כְּפָרָה; בין תִּקּוֹן ובין תִּקְנָה; קבול – קִבְּלָה; בין
 פִּזּוֹן – פִּזְנָה; בָּטוּל – בִּטְלָה; סָכּוֹן – סִכְּנָה ועוד.

מגורת הכפולים קיים שם הפעולה בלי דגש בעה"פ (לפי
 החלטת האקדמיה ללשון העברית⁴): סִיבֹב, עִידֹד, אִיתֹת.
 הוא הדין לגבי שם-הפעולה הגזור מע"ו: פִּינוֹן, קִימוֹם וכיו"ב.
 מגורת ע"ו (ע"י) קיימת גם הצורה הדגושה קִיּוֹם, חִיּוּב, דִּיּוֹן
 וכיו"ב, ומן הכפולים גָּבֹב, רָכֹף.

בניין הפעיל:

המשקל הרווח ביותר הוא הִקְטִילָה: הסכמה, השקעה,
 הרצאה וכו'. יש לו אח בשינוי קל, אִקְטִילָה, כגון: ארגעה, אזעקה
 וכו'. אף המשקל הִקְטִיל משמש לעתים כשם פעולה: המשך,
 הקדם ועוד. צורה נדירה היא הִקְטִילוּת: הִכְרוּת (מן *הנְכְרוּת).

4. ר' זכרונות ה' עמ' 12.

מגורת ע"ו ייאמר: הַנֶּעֱזָה, הַקִּמָּה, הַבְּנָה וכו'.
מגורת הכפולים נאמר: הַגָּנָה, הַקָּלָה, הָאֵטָה וכו'.

יש להעיר, כי בגורת ל"ה תופיע הה"א לעתים כאל"ף ולעתים כיו"ד: העלאה, הודאה, הוראה, השקאה; ולעומתן: השקיה, הודיה, הפריה. גם כאן יש בידול משמע בין הוֹדָא (מלשון "הודה ב...") ובין הוֹדְיָה (מלשון "הוֹדָה על...").

בניין התפעל: הַתְקַטְּלוּת. כאן קיים רק משקל אחד, על פי הַתְחַבְּרוֹת שבמקרא (דניאל יא, כג); והוא נפוץ מאוד בימינו: התאגדות, הסתדרות, התרפקות, התפעלות ועוד הרבה.

ב

טבעי הוא לחשוב, שכל שם-פעולה ייגזר מאותו הבניין, שבו אנו משתמשים בפועל המסוים הזה. כך תובע, למשל, ז' איגרת⁶: אין לבנות שם-פעולה מבניין פיעל, אם אותו הפועל אינו מצוי כלל בבניין זה, או אם הוא מצוי בו במשמעות שונה⁷. אך לאמתו של דבר אין זה כך. יש פעלים רבים, הבונים את שם-הפעולה שלא מן הבניין, שהם משמשים בו – ולעתים אין הפועל קיים כלל באותו הבניין, שממנו נגזר שם הפעולה. יש שהסיבה ברורה: שם-הפעולה הנדרש כבר "תפוס" למשמע אחר, ואז נזקקת הלשון לבניין אחר, כדי להביע את הפעולה. אך יש גם שאין הסיבה ניכרת לעין.

5. ר' בעניין זה רשימתו של אבא בנודיד בלל"ע קנ"ג–קנ"ד.

עמ' 32–34. 6. ביעזר קוצים מכרם לשוננו, עמ' 123–138.

7. כך קבע אף י' אפשטיין, הגיוני לשון, עמ' 77–78.

נרשום עובדות אחדות.

הפועל בבניין קל - שם הפעולה בפיעל:

אָסַף	אָסַף	לָמַד	לָמַד
אָסַר	אָסַר	נָשָׂא (אישה) נְשׂוּאִין	נָשָׂא
גָּדַל	גָּדַל	עָסַק	עָסַק
דָּן	דָּן	רָקַד	רָקַד
הָפַךְ	הָפַךְ	רָשָׂם	רָשָׂם (או הִרְשָׁמָה)
חָתַךְ	חָתַךְ	שָׁפַט	שָׁפַט
כָּבַשׁ	כָּבַשׁ		

אנו מבינים בנקל את התופעה הזאת לגבי השרשים א ס פ, ד ו נ, ה פ כ, ח ת כ, נ ש א, ר ש מ. בכל אלה יש לשם הפעולה הרגיל מבניין קל משמעות אחרת, שונה מזו, שאנו מבקשים להביע. לכן נעזרת הלשון בבניין פיעל, אף אם לשם-פעולה זה היה תחילה מובן אחר (כמו רשום). מן א ס ר, ע ס ק, ר ק ד אין שם-פעולה בבניין קל בכלל. כְּבִישָׁה מצומצמת בימינו לעניין לחיצה ודחיסה ולהכנת חומרי מזון משומרים. שם-הפעולה גָּדוּל הוא דו-משמעי. הוא עשוי להתפרש כשם-פעולה של בניין פיעל, כדרך שאנו אומרים "גידול-חיסה", "גידול-בנים" וכדו'; אך הוא יכול להיות גם שם-פעולה של בניין קל, כדרך שאנו אומרים: "גידולו האיטי של התקציב וגו'". מן ל מ ד חודשה בימי הביניים הצורה לְמִידָה, והיא משמשת כיום במובן חינוכי מיוחד. כשם-פעולה של ל מ ד משמש כיום "הוראה"; מדברים על "הוראה מחנכת" וכדו' (ולא: "לימוד"). מן ש פ ט יש אמנם בתלמודים ובמדרשים שְׁפִיטָה, אך מונח זה מצומצם לצד המשפטי בלבד. אדם המסוגל לשפוט על תופעות, יש לו כושר

שיפוט ("כּוּשֵׁר שפיטה" אינו מקובל), אע"פ שפועל זה אינו מצוי בשום מקום בבניין פיעל.

הפועל בנפעל - שם-הפעולה בקל:

נֶאֱנַח	אָנַחַה	נִפְטָר	פְּטִירָה
נִבָּא	נִבְּוָאָה	נִפְרָד	פְּרִידָה
נִהְיָה	הִנָּאָה	נִרְמַע	רְתִיעָה
נִכְנַס	כְּנִיסָה	נִשְׁבַּע	שְׁבוּעָה
נִכְנַע	כְּנִיעָה		

בכל השרשים האלה אין משתמשים במשקל הקטלות.

הפועל בפיעל - שם-הפעולה בקל:

בִּרְךְ	בִּרְכָה	כָּבַס	כְּבִיסָה ⁸
בָּשַׁר	בְּשׂוּרָה	נָשַׁק	נְשִׁיקָה ⁹
הִגִּיר	הִגִּירָה	קָלַל	קָלְלָה
זִמַּר	זִמְרָה	קָנָא	קָנָאָה
חָלַק	חָלַקָה	שָׁחַק	מְשָׁחַק

הפועל בהפעיל - שם-הפעולה בקל:

הֶאֱמִין	אֶמְוָנָה (הֶאֱמָנָה בימינו במשמע שונה!)
הוֹשִׁיעַ	יְשׁוּעָה

וכן יש כמה צמדים נוספים: ה ת פ ע ל - ק ל

הִתְחַרַּט - חֲרָטָה / הִתְקוּטַט - קָטְטָה / הִתְבַּיַּשׁ - בּוּשָׁה

8. הצורה כָּבַס אינה מקובלת אלא בשם המקצוע כּוֹבֵס.

כּוֹבֵסֶת.

8. נישוק אינו מקובל.

ה ת פ ע ל - פ י ע ל

הַתּוֹכַח - וְכוּנָה הַשְׁתַּמֵּשׁ - שְׁמוֹשׁ

פ י ע ל - ה פ ע י ל

שֵׁעַר - הַשְׁעָרָה (שְׁעוֹר תְּפוּס); כֶּן - הַכּוֹנֶה (כּוֹנֵן, כּוֹנֶה
תְּפוּסִים)

נ פ ע ל - פ י ע ל

נְכֶסֶף - כְּסוּפִים

קרוב להניח, שכאן לא נמנו כל הפעלים, ששם-פעולה
נגזר מבניין שונה מבניינו של הפועל. מן הדין להתחקות על
הסיבות, שגרמו להבדלים אלה. על כך בהודמנות אחרת.